

MEVLÂNÂ'NIN MESNEVÎ'DE YANLIŞLARA BAKIŞI

İbrahim EMİROĞLU*

Abstract

Mevlana was a great mystic, combining in himself the thinker and the artist, and possessity a superior degree of lyricisizm love divine love, was the sole spiritual guide in his life Mevlana's works still retain their freshnen and vitallity.

Türk-İslâm düşüncesinde önemli bir yere sahip olan Mevlânâ, asırlarca meclislerde, dergahlarda, kürsülerde anlatılmış, dinlenmiş ve izlenmiş büyük şahsiyetlerdendir. Onun önemi ve büyüklüğü, insanların gönüllerini zenginleştirme ve coşturma, düşüncelerini geliştirme ve davranışlarını olgunlaştırmadaki taktire şayan katkısından kaynaklanmaktadır.

Biz de, bir mantıkçı olarak, insanların düşüncelerini geliştirme ve davranışlarını olgunlaştırma hususunda Mevlânâ'nın katkısının ne olabileceğini araştırmaya yöneldik. Bu amaçla onun *Mesnevî*¹ sine daldık ve yanlışlarla ilgili gördüğümüz malzemeyi, çok katı formel ölçüler içerisinde olmasa da, tasnif edip değerlendirmeye çalıştık. Ortaya koyduğumuz çalışmanın, çok sıkı mantıksal bir içeriği olmasa da, yanlışlara karşı bizi uyarması ve tedbirli kılması açısından pratik, hatta tutum yanlışları da göz önünde bulundurulursa ahlakî bir değerinin olduğu kanaatindeyiz.

1. Metodu

Söz konusu eserinde Mevlânâ, denizden, gemiden, ateşten, ormandan, çeşitli hayvan ve böceklerden, bir çok âletten, günlük hayattan, tarihten ... somut örnekler vererek konuyu, sade bir anlatımla anlaşılır kılmaya çalışmaktadır.

*Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Biz bu çalışmamızda *Mesnevî*'nin, Veled İzbudak (M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1991) tercemesini esas aldık. Metin içerisinde cilt sayılarını roman rakamıyla gösterip, peşinden sayfa numaralarını, daha sonra da beyit (B) numaralarını belirttik.

O. "Hal güzel bir gelinin cilvesidir; makam ise o gelinle halvet olup vuslatına erişmektir" (*Mesnevî*, C. I, s. 115, B. 1435), "Dil, tencerisinin kapağına benzer; oynadı, açıldı mı içinde ne yemek var, anlarsın" (VI, 390, B. 4897) örneklerinde olduğu gibi, bir takım benzetmelerde bulunarak kavramları tanımlamakta ve açıklamaktadır. Yine o, konunun rahat bir şekilde anlaşılmasını sağlamak için basit, fakat düşündürücü, özellikle derin keşf ve tablil gücünü gösteren deliller getirir, örnekler verir. Anlatmak istediği şeyi açıkça ortaya koymaya çalışır, hatta yer yer gülünç ve açık (müstehcen sayılabilecek) hikâyeler bile söylemekten çekinmez. Zira Mevlânâ, bu tür anlatımın etkili olacağı bilincinde olup, nükteleri keskin bir kılıca benzetmektedir (I, 55, B. 691).

Mevlânâ'nın, "Hissiz, kulaksız, fikirsiz olun ki "İrci = Tanrıya geri dön" hitabını işitesiniz (I, 45, B. 569), örneğinde olduğu gibi paradox gibi görünen ifadelerini, onun duygu coşkuluğu ve aşk edası içerisinde söylenmiş sözleri olarak anlamak gerekir "... Mademki deniz sensin, kurumuz da denizdir" (I,47, B. 586) örneğini de aynı espri içerisinde görmek gerekmektedir.

Mevlânâ, bir takım manevî ince sırları, halkın yanlış anlayabileceği yahut onların hazmedemeyeceği endişesiyle, açıklamaktan kaçınmaktadır: "Bu söz, çok misâl ister, çok şerh ve izah ister. Fakat avamın anlayışı sürçer diye korkuyorum ..." (II, 64, B. 840). "...Ben bu sözü kısa kesiyorum, her aşağılık kişi, sırları duymasın diye" (V,219, B. 2685). Bazen de anlattığı bir konunun çok uzamasından korkup, "... bu sözün sonu gelmez" (V, 223, B. 2733) diyerek o bahsi orada kesip, başka bir meseleye geçmektedir.

Mesnevî'de bir olay anlatılırken yer yer araya başka hikâye veya olaylar da girmekte ve tekrar önceki olayın anlatılmasına dönülmektedir.

Yine *Mesnevî*'de âyet ve hadislere sıkça referansta bulunmaktadır. Diyebiliriz ki, *Mesnevî*'yi besleyen en zengin malzemeyi bunlar oluşturmaktadır. Kitaptaki açıklamalar ve anlatılan olaylar sonunda, büyük çapta, Allah'ın rahmetine, lütfunu, güzelliğini hatırlatıp insanı ebedî saâdete ve ilahî rahmete ulaştırma hedefine hizmet etme gâyesini taşımaktadır. Zaten o, *Mesnevî*'nin son cildinin ön sözünde bu eserini, "manevî deliller"i içeren bir kitap olarak tanıtır. Mevlânâ bu delillerin konu edindiği alanın, yer yer duyular âlemini aştığını ve bu duyular üstü âlemden bahsetmenin ve onu anlamının zorluğunu zaman zaman dile getirir: "Fakat bu tabiat âleminin ötesinde öyle haberler, öyle bilgiler vardır ki, bu canlar, o meydana cansız bir hale gelirler" (VI, 14, B. 151). Bazen o, verdiği örneği beğenmez de !. "Bu örnek de sudan oldu, hiç uymadı. Fakat duygu âleminde bundan güzel bir örnek de bulunmaz" (VI, 369, B. 4633) der.

2. Üslûbu

Gölpınarlı'nın da haklı olarak belirttiği gibi², Mevlânâ'nın eserlerinde göze çarpan en bâriz özellik külfetsizlikdir. O gayet akıcı bir üslûp ve sade bir anlatım yolu benimsemiştir. Anlatacaklarını zekice, çoşkulu ve sade bir şekilde dile getirir. O, bu sadeliği içerisinde, pedagojik değeri olan benzetmelerde bulunur. Bu tutumuyla o, şu örnekte olduğu gibi, konunun daha somut şekilde anlaşılmasına güzel bir imkân açmaktadır: "Ayak bile karanlıkta ayakkabısını tanırken, o güzelim can kendi bedenini nasıl tanımaz" (V, 148, B. 1779).

Mevlânâ'nın üslûbu bazen sertleşmekte ve dinleyiciyi uyandırmak, dikkatini arttırmak, konuya vakıf olmasını sağlamak gâyesiyle olmalı ki yer yer "aşağılık adam!", "aşağılık nefis!", "a murdar!", "a akılsız şaşı!", "beyni kokmuş kişi!" şeklinde hitaplar kullanır. Bazen de sevecen bir üslûpla, "güzelim", "babam", "civanım", "ey ulu kişi" şeklinde seslenmektedir.

Celaleddin Rûmî, *Mesnevî*'sinde, bazı terimleri mecâzî anlamda kullanmaktadır. Sözelimi, taklit düzeyinde kalıp hakikate ulaşamamış şeyhi, "köy" kelimesi ile tanıtmaktadır (III, 4, B. 522). O, bazen Tanrı'yı "padişah" kavramı ile anlatmaktadır.

3. Yanlıslara Genel Bakışı

Mevlânâ, "günler yanıslarla yoldaş oldu" (I, 2, B. 15) ifadesiyle yanıslardan şikayet etmektedir. Zaten *Mesnevî*'nin ilk beyti de şikayette bulunmakla başlıyordu.

Akıllı, uyanık ve Allah'ın inâyette bulunduğu kişilerin, kendilerini yanıslara karşı koruyacakları şu beyitlerden anlaşılmalıdır:

Tanrı kimin ruhuna mihenk korsa, ancak o kişi, yakîni şüpheden ayırdedebilir;

Diri bir kişinin ağzına bir çöp sıçrayıp girse, o adam, onu dışarı çıkartıp attığı zaman rahat eder (I, 24, B.300-301).

Mevlânâ, iyi insanın sözde ve davranışta açık ve samimi olacağını; bunun aksine adî kişilerin ise kaypaklık, aldatmaca ve rezillik dolu, kısacası yanlış bir yol üzere bulunacaklarını belirtir (I, 26, B.320). Onun kanaatine göre, bir takım aldatma numaraları çeken ve insanları yanıltanlar kurttan da beterdir. Zira,

"Kurt, çok zalimdir ama hiç olmazsa, hilesi / düzeni yoktur.

² Bkz. Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mesnevî Tercemesi*, C. I, Önsöz, s. C.

Milesi, akli fikri olsa hiç tuzağa düşer mi ?

İlile, insandadır tamamıyla" (VI. 195, B.2472-2473).

4. Yanlışlara Düşme Nedenleri

a. **Görünüşle gerçeği, sûretle mânayı ayıramama:** Önce, Mevlânâ'nın sûret ve mânayı nasıl açıkladığına bir bakalım:

Sûret, sûreti olmayandan meydana gelir. Nitekim, duman da ateşten çıkar. (VI, 294, B. 3712).

Sen bu cisimden ibaret değilsin, gözden ibaretsin. Canı görsen cisimden vazgeçersin (VI, 68, B. 811).

Sûret, cansız şeye, taş benzer. (VI, 233, B. 253).

Her insanın evveli sûretten ibarettir. Ondan sonra can gelir ki can, manevi güzellik, ahlâk güzelliğidir. (III, 42, B. 527).

Mevlânâ görünüşle gerçeğin birbirini tutmayacağını ah çekerek şöyle belirtir: "Ah, o zâhirde görülen hakikatte görülmeyen, aslı olmayan hayâl! (I, 33, B. 416)" ve bunları birbirinden ayırıp, yanlışla düşmemek için şu şekilde bir uyarıda bulunur:

Dikkat et; altın suyu ile boyanan seni yoldan alıkoymasın!

Dikkat et; bâtil hayal seni kuyuya düşürmesin! (I, 71, B. 898).

Görünüşle gerçeği birbirinden ayıramayanların büyük yanlışlara düşeceğini Mevlânâ, ilk etapta, şu beyitleriyle açıklamaya çalışır:

Her iki sûretin birbirine benzemesi caizdir, acı su da, tatlı su da berraktır. (I, 22, B.275).

Birisi insanı nakışlarla bezenmiş balçıktan bir sûret görür, öbürü ilim ve amelle dolu bir balçık (VI, 94, B.1144).

Mevlânâ sırf sûrete takılıp kalanlara şu şekilde şiddetle kızmaktadır:

Ey sûrete tapan! Niceyedek sûret kaygısı? Senin mânasız canın sûretten kurtulamadı gitti.

Eğer insan, sûretle insan olsaydı Ahmed'le Ebucehil müsavî olurdu.

Duvar üstüne yapılan insan resmi de insana benzer. Bak, sûret bakımından nesi eksik?

O parlak resmin yalnız canı noksan. Yürü, o nadir bulunur cevheri ara! (I, 82, B.1018-1021).

Sûrette kalırsan putperestsin. Her şeyin sûretini bırak, mânaya bak.

Hacca gidersen hac yoldaşı ara. Ama ha Hintli olmuş, ha Türk, ha Arap.

Onun şekline, rengine bakma; azmine ve maksadına bak. (I, 232, B, 2893-2895). Sen kâfir gibi yalnız kalıba bakma (II, 30, B. 384).

Mevlânâ görünüşe kananlarla mânaya önem verenler arasındaki farkı şöyle belirtir:

Görünüşe aldananlar, cevherlere gark olmuşlar ...

İçyüzüne ehemmiyet verenler, mâna denizini bulmuşlar ... (I, 219, B. 2742).

Görünüşe gerçeğin birbirini tutmayabileceği ile ilgili olarak Mevlânâ şu somut örnekleri vermektedir:

Nice tatlılar var dır ki şeker gibidir, fakat o şeker içinde zehir gizlidir (I, 207, B.2584).

Kara kuşu ile su kuşu, sûret bakımından birdir ama suyla yağ gibi hakîkatte birbirine zıddır (III, 284, B. 3488).

Sûret bakımından acı da birdir tatlı da ... Fakat hakikatte bunlar, birbirine zıddır, ikidir (III, 329, B. 4026).

Mevlânâ, sûrete takılarak mânadan mahrum olmanın garâbetini ise şu beyitleriyle açıklar.

İçsiz tohum, fidan olur mu? Cansız sûret de hayâlden başka bir şey değil (II, 261, B. 3397).

Bir gürûhu, elbisesi tanıtır. Onu o libasla görünce avamdan derler.

Mürâilik sûreti de bir gürûhun adını zahitliğe çıkarmıştır. Halbuki kendisi riyâyâya boğulmuştur (II, 113, 1474-1475).

Mevlânâ, sûretle mânayı ayırmada insanın zaman zaman başarılı olamadığını dile getirir (II, 55, B. 719-721) ve görünüşle gerçek, sûret - mâna arasındaki farkı, derin düşünen, sezgisi güçlü kişilerin ve ilahi inâyete mazhar olan zevk ehlinin ayırabileceğini söyler (I, 22, B. 276-277).

b. Cehâlet: İnsanı bir takım yanlış düşünce ve eylemlere sevkeden nedenlerden biri de bilgisizliktir.

“Bilgisizlik, akılda bir taassuptur ki buna tutulanların şehirlerinde kargalar şom şom bağışırlar, yerleri yurtları harabeye döner.” (III, 31, B. 395).

Doğanın padişaktan kaçıp un eleyen koca karının evine gitmesi, bilgisizliğindendir (II, 25, B. 523).

Cahil olana birtakım gerçekler sunulsa da o, bunları kavrayacak güçte değildir. Mevlânâ'ya göre aptallık ve bilgisizlik, yama kabul etmez bir yırtıktır (IV; 183, B. 22659).

Bilgisizliğin nasıl iletişim kuramamaya, kargaşaya, hatta kavgaya yol açacağı ile ilgili olarak Mevlânâ meşhur olarak bilinen, dört kişinin paylaşamadığı üzüm örneğini vermektedir. “Bilgisizlikle dolu, bilgiden boş adamlardı bunlar” (II, 238, B. 3681-3686).

Bilmeden yol alınmayacağı, maksada ulaşılamayacağı açıktır.

Birisi, körlükle ve bilmeden yüzyıl yürüse o açtığı yol, yoldan sayılmaz (VI, 329, B. 4157).

Aşağıdaki örnekte, cehâletin ne komik sonuçlar doğuracağını görmekteyiz.

Bir ak doğanı kocakarının birine verirken, iyilik olsun diye pençelerindeki tırnakları keser? (IV, 212-213, B. 2628).

Mevlânâ tatlı sözlü olsa dahi cahilin sözlerine kanmamayı öğütleyip, bu vasıftaki kişilerin sözlerini eskimiş, yıllanmış zehire benzetir (VI, 115, B. 1431).

Yine ona göre, silahla bilgisizlik bir araya gelince Firavunca bir eda ile bütün dünyanın yıkılıp yıkılabileceğini (VI, 115, B. 4723); bu nedenle cahil(lik) den korkulması gerektiği üzerinde durur. Cahil(lik) den korkmak gerektiği ise yine bilgi ile elde edilir (VI, 115, B. 1430).

e. Zann: Zanlarda bazen hata olur (II,37, B. 478). Kötü zanna düşmek hatadır (II, 19, B. 231). Zirâ, bu adama kuvvetli bir seddir (II; 254 B. 2024). Yani, kişi ile gerçek arasında engel oluşturabilmektir. Haliyle insan varı yok sanabilmektedir (Bkz. III, 230, B.2827). Bundan dolayı Mevlânâ, bilgisizlik, taklit ve zann ile yapılan bir işin bilinçli olmayacağı ve haliyle ondan verim alınamayacağı üzerinde durur (V, 109, B. 1304 vd.). O, sonunda, zanna uyararak birçok imkânın elden kaçmaması için şu uyarıda bulunur:

Kendinize geliniz, siz de bir akis, yahut zann yüzünden göklerdeki duraklarınızdan düşmeyesiniz! (I, 273, B. 8414).

d. Gafflet : Varlığın bir var kılıcı (Allah) tarafından düzenlenip ortaya çıkarıldığını bilmemek, Mevlânâ'ya göre en büyük gafflet ve körlük sayılır. Bu hususta Allah'ın kudretlerini onaylamamak ise, “ Allah ile pençeleşmek” olarak adlandırılır (I, 42, B. 519-522).

e. Manevî körlük : Mevlânâ'ya göre “ birisi, körlükle bilmeden yüzyıl yürüse o açtığı yol, yoldan sayılmaz (VI, 329, B. 4157).

Yine ona göre, Allah'ı tanımamak, varlığın O'nun eseri olduğunu bilmemek en büyük körlüktür (I, 42, B. 519-520).

Mevlânâ, insanı yanlışta bırakan körlüğün ölümle açılacağını, hakikat güneşine gözlerini kapayanın kendisini karanlıkta bırakacağını ve ancak kendisine zarar vereceğini belirtir (Bkz. III, 230, B. 2827-2832).

f. Zayıf Akıllık: Akılları zayıf olanlara bazı gerçekleri anlatmanın zor olduğuna (II, 147, B. 1916) değinen Mevlânâ, akli, duygusu, anlayışı ve tedbiri güçlü olmayan kişileri cansız resimler karşısında şov yapana benzetir. Bunun aksine, bilgi ve anlayış yönünden gelişmiş olanların, can sırtına erişmiş, iyilik ve bilgelik üzere olduğunu belirtir (VI, 13-14, B. 142-150). Aşağıdaki örnek, akıl ve kavrayış yönünden zayıf olanların nasıl yanlış yaptıklarını, işleri çözümlenmede nasıl yetersiz kaldıklarını anlatmaktadır:

Padişah, o otuz beyle avlanmak üzere dağlara, ovalara çıktı.

Uzaktan bir kervan gördü, beyin birisine git de,

Sor bakalım, o kervan hangi şehirden geliyor? dedi.

Bey gitti, sorup geldi, dedi ki: Rey'den geliyor. Padişah, peki nereye gidiyormuş? deyince kalakaldı.

Bir başka beye, git bakalım yüce kişi dedi, sen de nereye gidiyor, şunu anla!

Böylece otuz hatta daha da fazla beyin hepsi de âciz ve noksan çıktı.

Bunun üzerine padişah beylere dedi ki: Bir gün tek başına Eyaz'ımı sınadım.

Şu kervan nereden geliyor? Git, anla dedim. Gitti, hepsini sorup öğrenmiş.

Benim emrim olmadan, kervanın bütün ahvalini olduğu gibi bir bir anlattı.

Bu otuz bey, otuz defada ne öğrenebildiyse o, hepsini birden öğrenip geldi.

Beyler, bu bir zekâ işi, o da Tanrı vergisi, çalışmakla olmaz ki! (VI, 34, B. 387- 401).

g. Eksik tetkik: Bu, işin aslına inmeye, onu bütünlüğüne tahlil etmeye imkân vermediğinden kişiyi yanlışta sevkedecektir.

Her şeyin yüzünü güzel ve parlak ay gibi gör... Fakat evvelini gördükten sonra sonunu da seyret!

Seyret de, kör İblis'e dönme... O, noksan olduğundan noksan görür, bir yanı görür de bir yanı görmez!

Âdem'in toprağını gördü de dinini görmedi... Bu âlemi gördü de, o âlemi gören mâneviyatını görmedi (IV, 132, B. 1615-1617).

Alâmetleri iyi değerlendirememe, onların neye delâlet ettiğini kestirememe de, çoğunlukla, eksik tetkikten kaynaklanır.

Gök gürlemesi, susuzun başını ağrıtır. Bilmez ki kutlu bulutlardan rahmet yağdıracak (II, 290, B. 3784).

Oldukça yaygın olarak bilinen "körler ile fil" hikâyesinde de eksik tetkikin veya bir gerçeğe, bir nesneye, bütünlüğüne bakmamanın doğuracağı yanlışlığı görmekteyiz (Bkz. III, 101-102, B. 1259-1267). Yanlış düşmeye yol açan aşağıdaki dört nedenin, temelinde, eksik tetkikin yattığını görürüz.

h. Yanlış teşhis ve tedavi: Gözdeki kum nasıl gözü ağrıtır ve görmeyi zorlaştırırsa, diyor Mevlânâ, bazı engellerden dolayı da insan yanlış karar verir ve yanlış uygulamalara girişir.

...Safrayı ancak sirkengübin iyi eder, giderir.

Halbuki biz karın ağrısına tutulmuş olduğumuz halde boyuna sirkeyi artırıp duruyoruz. Sen keremi terketme de balı artır! (II, 143, B. 1867-1869).

ı. Yanlış yorumlama: Yukarıda işaret ettiğimiz hikaye, aynı zamanda, yanlış yorumlamaya da güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Mevlânâ, yanlış yorumlamada bulunanı sineğe benzetip, "Onun kuruntusu eşek sidiğidir; yorumlaması ve tasavvuru ise çöptür" der (I, 88, B. 1087).

Mevlânâ, bazı terimleri hakikî anlamlarından kopararak, uygun düşmeyecek bir şekilde mecazî anlamda kullananların yaptıkları işi, her katını öbüründen daha içsiz ve daha boş olan, soğan katları gibi görür (II, 222, B. 2900-2901). Bunun yanı sıra o, bazı kelime ve cümleleri uygun bir şekilde yorumlamanın gereğine işaret eder ve böyle yapmayanların hata ettiklerini belirtir (IV, 191, B. 2410-2411).

Yine Mevlânâ, kelimelerin, anlamı ve merâmı anlatmakta âciz kalacağını, bundan dolayı mecazî anlatımın kaçınılmaz olduğunu ve bu tür anlatımdaki âcizliğin hoş karşılanması gerektiğini de şu şekilde dile getirir:

Gerçi oğul, o mânâdır, bunlar sûret . Fakat anlayışa yaklaştırmak için lâzım bu.

Kaderi, dikene benzetirler. Dikenin kendisi değildir, bu benzetiş, ancak uyandırmak, anlatmak içindir.

Katı gönüle taş derler. Gönülün taşla münasebeti yoktur, fakat bir örnektir verirler işte.

Düşünce de onun tıpkısı olamaz. Fakat öyle değildir deme de, ayıbı benzetişe, anlatışa ver (V, 224, B.2745-2748).

i. Eşya ve olayları yakından incelememe: Eksik tetkikle de yakından alakalı olan bu tutum, obje ve olayların dıştan gelişigüzel değerlendirilmesini ihtiva eder. Olayın aslına, özüne vakıf olmak için Mevlânâ bu tutumun terk edilmesini ister:

Bu hamamlardaki resimler cemekânın dışından bakılırsa elbiseler gibidir; cansız, hareketsiz durup durmaktadırlar.

Sen, dışarıdan ancak elbiseleri görürsün. Elbiseni çıkar, soyun da bir içeriye gir arkadaş!

Yine o, insanı, eşya ve olaylara uzaktan değil yakından ve inceliğine bakarak, onların aslına nüfuz etmeye çağırır:

O sopayı ehemmiyetsiz görme ... Yemyeşil denizi nasıl böldü, onu gör!

Uzaktasın da, yalnız birer kara çadırdır görüyorsun; bir adım ilerle de orduyu gör! (III, 349, B. 4263-4264).

j. Gerçek nedene inememe: Gerçek nedeni görememe, insanın yanlış hükme varmasına ve yanlış davranışta bulunmasına yolaçar. Mevlânâ bu durumu, taneye aldandıp onun gerisindeki tuzağı farketmeyerek ona yakalanan kuşa benzetir (III, 46, B. 582-584). Şu örnek de gerçek nedene inememekle ilgilidir:

Sarhoş bir herif, körün birine bir yumruk indirir. Kör sanır ki kendisini deve tepti.

Çünkü o sırada deve sesini duymuştur... (VI, 176, B. 2213-2216).

Gerçek nedeni görmek istemeyenleri Mevlânâ, "kâfir gözün, körlüğünden görmüyor" diyerek kınar ve devamlı, böylelerini "akılsız", "aklı kıt", "kınanmaya değer adam" olarak niteler (VI, 32, B. 363,366-367,369).

k. Önyargılar: Bunlar kişinin gerçeği görmesine en büyük engeldir. Mevlânâ bunu, gözün önüne konup da gerçeği görmeye engel olan renkli cama benzetir:

Gözünün önüne gök renkli bir cam koymuşsun, o sebepten âlem sana gök görünüyor.

Kör değilsen bu körlüğü kendinden bil. Kendine kötü de, başkasına deme! (I, 106-107, B. 1329-1330).

l. Acelecilik ve tedbirsizlik: "Maksada sabırla erişilir, aceleyle değil (I, 319, B. 4003)" diyen Mevlânâ, bir çok yerde, yanlış yapmamak, dikkatli

ve tedbirli olmak için uyarıda bulunur. Acele eden ve tedbirsizce davranan tıpkı kuş gibi tuzağa düşebilir (V, 117, B. 1413-1414). Yine böyle davranan, tilkinin de kandırmasıyla, aslana yem olabilir (V, 205,211 vd., B. 2495,2564 vd.). Nitekim aslan,

“Onda akıl ve isâbetli bir tedbir görmeyince cezasını verip derisini yüzdü” (I, 245, B. 3049).

m. Tahammülsüzlük : Tahammülsüzlüğün insanı nasıl yanılsa ve komik bir duruma düşürdüğünü şu hikâyede gayet açık bir şekilde görmekteyiz:

Rivayetçiden şu hikâyeyi de dinle: Kazvinlilerin âdetleridir;

Vücutlarına, kol ve omuzlarına, kendilerine zarar vermeksizin iğne ve mavi döğmeler döğdürürler.

Bir Kazvinli, tellâğın yanına gidip “bana bir döğme yap; fakat canımı acıtma” dedi.

Tellâk “söyle yiğidim; ne resmi döğeyim?” diye sorunca “bir kükremiş aslan resmi döğ” dedi. “Talihim aslandır, onun için aslan resmi olsun.

Gayret et, döğmeyi adamakıllı yap!”

Tellâk “Vücudunun neresine döğeyim?” dedi.

Kazvinli “iki omuzumun arasına” dedi.

Tellâk, iğneyi saplamaya başlayınca yiğidin sırtı acımaya başlayıp,

“Aman usta, beni öldürdün gitti. Ne yapıyorsun?” diye bağırdı.

Usta “Aslan yap dedin ya” dedi. Kazvinli sordu: “Neresinden başladım?”

Usta “Kuyruğundan” dedi. Kazvinli dedi ki:

“Aman iki gözüm, bırak kuyruğunu. Aslanın kuyruğu ile kuyruk sokumum sızladı, nefesim kesildi, boğazım tıkanı. Aslan, varsın kuyruksuz olsun. İğne yarasından yüreğime fenalık geldi, bayılacağım.”

Usta, Kazvinliyi kayırmadan, merhametsizce aslanın bir başka tarafını döğmeye başladı.

Yiğit yine bağırdı “Burası neresi?” Usta: “Kulağı” dedi.

Kazvinli “Bırak, kulaksız olsun. Orasını da yapma” dedi.

Usta bu sefer başka bir yerine başlayınca, Kazvinli yine feryat etti:

“Bu üçüncü iğne de neresini döğüyor?” Usta: “Azizim, karnı” dedi.

Kazvinli "Fena acıyor, iğneyi bu kadar çok batırma, bırak, karınsız olsun" deyince

Tellak şaşırđı, hayli müddet parmağı ağızında kaldı.

İğneyi yere atıp "Alemdede kimse böyle bir hale düştü mü ki?"

Kuyruksuz, başsız, karınsız aslanı kim gördü? Tanrı bile böyle bir aslan yaratmamıştır" (I, 240-241, B. 2981-3001).

İnsanın eleştiriye açık olmaması da onun, gerçek karşısındaki tahammülsüzlüğünden kaynaklanır. Bu konuyla ilgili olarak şu beyitler güzel bir örnek oluşturmaktadır:

Toprak yemeye alışırsan, kim seni bundan menetmeye kalkışsa onu düşman sayarsın.

Puta tapanlar, bu tapmayı huy edindiklerinden menedenlere düşman olmuşlardır.

Birisi huyuna aykırı söz söylese, ona bir hayli kinlenirsin.

Beni huyumdan çevirecek, şakirt haline sokacak, kendisine tâbi kılacak dersin. (II, 266, B. 3460-3462, 3472-3473)

Bunun yanısıra Mevlânâ, insanın tahammülsüzlüğünü kırmada, onu eleştirmede aşırıya kaymamayı, ölçüyü kaçırmamayı hatırlatmayı da ihmâl etmez.

Tanrı kulunun ayıbını az söyle, padişahı hırsızlıkla az kına! (II, 267, B. 3477).

n. Nefse aşırı güvenme: Mevlânâ söz dinlemeyen, istişârede bulunmayan, büyük sözü tutmayan ve ancak kendisini beğenenlerin düştükleri yanlışın sonunda ettikleri feryadı,

Kendi aklımıza güvendik, fikrimize dayandık da bu tehlikeye çattık (VI, 299, B. 3781)

şeklinde nakleder ve kendisine fazla güvenenleri şu şekilde uyarır:

Ey kendi aklına âşık olan ve kendisini sûrete tapanlardan üstün gören!

Hissine hâkim olan, akıl ziyâsıdır. Bunu, bakırının üstündeki altın yıldız bil (II, 54, B. 710-711).

Mevlânâ, kendisini beğenenleri kınar ve sonunda böyle davranmaktan uzak durmayı tavsiye eder.

Senden bu kendini beğenme defoluncaya kadar gönlünden de çok kan akar, gözünden de (I, 258, B. 3416).

o. İhtiraslar: Hırslar, kişisel hesaplaşmalar ve gurur insanı yalnızlaştırabilir. Mevlânâ buna şu örneği verir:

Fıravun yine kendi kendine “Ne şaşılacak şey! Ben bütün gece “Ey Rabbimiz” diye yalvarmıyorum mu?”

Yalnızken mütevazî bir hale geliyor, düzeliyorum. Neden Musa'ya karşı öyle oluyorum? (I, 197, B, 2460-2461).

Kişi, hırsı yüzünden elindeki değerli imkânları bırakarak değersiz şeylerin peşine takılabilmektedir (III, 24, B. 295). Yine kişi, hırsı yüzünden bazı imkânları, tıpkı avcı gibi, elinden kaçırabilmektedir (V, 64, B. 752). Dünyadaki mal, mülk, mevki hırsının insanı sarhoş edebileceğini, bunlara ulaşamamanın kişide başağrısı yapıp onu sersemleştireceğini ve hâliyle onun dengesini bozarak yalnızlaştıreceğini dile getiren Mevâna, bu duruma düşmemek için bu ihtirasların esiri olmamak gerektiği üzerinde durur (I, 16, B. 194; III, 183, B. 2257- 2260). Zira “Hırs insanı kör, alınamaz eder, bilgisiz bir hale sokar, ölümü kolaylaştırır” (V, 231, B. 2823).

“İnsanı zayıflatan, alçaltan, sarartıp solduran tamahtır” (V, 295, B. 3629) ve “tamah, kişiyi yoldan çıkartır” diyen Mevlânâ, gözün, aklın ve kulağın saf olması isteniyorsa, o tamah perdesinin yırtılması gerektiğini belirtir ve devamla şöyle der:

Terazinin mala tamahı olsaydı, tarttığını nasıl doğru tartardı? (II, 44, B. 569-570,573).

İnsanın başarılı olması için hem tamaha kapılmayıp çalışması gerekir.

Ekmeyi dilemek hem tamahtır, oğul, o hem tamaha kapılma.

Ham şey yemek insana hastalık verir (II, 56, B. 232).

Hırs ve tamahın insanı nasıl gülünç duruma düşürdüğü ile ilgili aşağıdaki örnek ve sonunda verilen ders dikkat çekicidir:

İhtiyar, apaydın meydandadır ama o obur, sahur yemeği tamahiyle gözünü nurdan kapar.

Çünkü onun bütün meyli, ekmek yemeyedir, bunun için yüzünü karanlığa tutar da daha gündüz olmadı der.

Hırs, gündüzü bile gizledikten sonra artık delile sırtını çevirirse şaşılmaz (V, 250, B. 3055-3057).

ö. Hevâ ve hevese uyma: Mevlânâ Celaleddin, insanın ulvî şeyleri bırakıp nefsin âdi isteklerine boyun eğerek süflî şeylere yönelmesini yanlış olarak görür;

Ruh, seni en yüksek göklere çıkarırken sen en aşağılıklara, su ve çamura doğru gittin (I, 43, B. 537)

ve doğru yol varken, insanın hevâ ve hevesine uyararak, yanlış yola girmesini eleştirir.

Güzelim parlak güneş meydandayken mumla kandilden aydınlık istemek!

Fakat şüphe yok ki bizim şanımız, edebi terketme, nimete karşı küfranda bulunma, hevâ ve hevesimize uymadır (VI, 268, B. 3390-3391).

Mevlana, akıl nurani ve iyi bir hak / hakikat arayıcısı iken, zulmanı nefsin ona neden galip geldiğini sorar ve bunun cevabını yine kendisi verir:

Neden mi? Nefis kendi evinde, kendi yurdunda, akılsa garip! Köpek bile kendi kapısında korkunç bir aslan kesilir (III, 207-208, B. 2557-2558).

Ben, nefsimin hilesinden neler gördüm neler! Sihriyle akıl ve temyizi bile giderir (II, 233, B. 2278).

diyen Mevlânâ, nefse danışılabilir bile, yanlış yapmamak için o aşağılığın dediğine uymayıp aksini yapmayı önerir (II, 174, B. 2273; IV, 135, B. 1654-1656). O, nefse muhalefet etmeyi de yeterli görmeyerek şöyle der:

Nefis, bu çeşit mahluklardandır da onun için gebertilmeye lâyıktır. Onun için ulu Tanrı "Öldürün nefislerinizi" demiştir.

Nefis, üç köşeli dikendir, ne çeşit koysan sana batır, ondan kurtulmana imkân mı var? (III, 30, B. 374-375).

Mevlânâ, nefsi, yüzlerce hile, hud'a sahibi bir ejderhaya benzetir (III, 207, B. 2548) ve nefse uymayı karanlığa dalmak, akla uymayı ise aydınlıkta kalmak olarak gösterir (I, 233, B. 2903). Zira nefis, tıpkı sofistaiyye gibi kararsızdır, şüphecidir, hile ve aldatmadan yanadır. Bunun için de o, hakikati iknâ yoluyla değil de şiddet yoluyla (kötikle) anlar (II, 268, B. 3499-3500).

Mevlânâ, insanın yanlış bir hüküm ve davranışta bulunmaması için hevâ ve hevesini kendisine vezir yapmamasını ister. Zira hevâ ve heves hırslarla doludur ve ilerisini görmeyip sadece ânı gözetler. Halbuki aklın gözleri ise işin sonunu gözetir (IV, 103, B. 1259-1261).

Sonunda Mevlânâ, hevâ ve hevese uyararak yanlış yapmamak ve akabinde zararlı çıkmamak için şu uyarıda bulunmaktadır:

Hevâ ve hevesine uyarsan dimağın bozulur. Misk ve amber sence hiçbir şeye yaramaz bir hale gelir (V, 76, B. 906).

Hevâ ve heves lezzetlerinin hepsi hiledir, riyâdır. Her lezzet etrafı karanlıklarla çevrilmiş şimşek ışığına benzer (VI, 325, B. 4094).

... Tanrı hakkı için eşeğe benzeyen nefisten kaç (V, 116, B. 1392-1395).

... Çünkü hevâ ve heves, erkeklerin hayzıdır (VI, 232, B. 2935).

Kendine gel de kargaya benzeyen nefsin ardından koşma. Çünkü o, seni mezarlığa götürür, bahçeye değil! (IV, 108, B. 1312).

p. Hisler : Hisler, yer yer, gerçeği görmeye engel, akla da perde olacağından insanı yanıltır.

Hisse ait gözüne toprak serp. His gözü, akla da düşmandır, dine de .

Tanrı duygu gözüne kör dedi, putperest dedi, bizim zıddımız dedi.

Çünkü o, köpüğü gördü de denizi görmedi. Bu demi gördü de yarını görmedi (II, 123, B. 1607-1609).

Bu gazezler, göze perdedir. Göze perde indi mi ?

İnsan, yukarı aşağı, bunca şeyi göremez, "Sevdiğin şeyler seni kör ve sağır eder" (VI, 227, B. 2873-2874).

Hislerin insanı yanılttığını ve yanlışla düşürdüğünü Mevlânâ, çok açık bir şekilde, şöyle belirtir:

Sen de bir düşmana kinlendin mi, ey altı duyguya zebûn olan,

Altı duygun da yanılır, yanlışlar içinde kalırsın (VI, 249, B. 3150).

Mevlânâ'ya göre his nuru insanı yere çeker, Hak nuru ise Kevser ırmağına götürür. Çünkü, diyor o, tutkularla algılanan âlem, çok aşağılık bir âlemdir. (II, 99, B. 1294-1295).

q. Hayâl ve vehim : Hayâller insanı aldatır.

Gözler, korkunun aşını görmediğinden çeşit çeşit hayâllerden korkar insan

Şarhoş bir herif, körün birine bir yumruk indirir. Kör sanır ki kendisini deve tepti (VI, 176, B. 2212-2213).

Mevlânâ, körün malzemesinin gam artırıcı hayâller olduğunu söyler (II, 55, B. 722). Bazen insan hayâlleri gerçekmiş gibi görür. "Onun gözü hayâl ve yokluk evidir. Hülâsa o, yokları var görür (II, 9, B. 107). Mevlânâ insanın bu durumundan yakınır.

Hayâllerden öyle libaslara büründün ki, neredeyse kötü zanlı sofestâilerle karışacaksın (VI, 174, B. 2184).

“Cana ârız olan hayâllere kapılıp gitmek yanıŖa gitmektir (V, 50, B. 573). Bundan kurtulmak için gözün, ululuk sahibi Tanrı'nın sürmesiyle sürmelenmesi gerekir. KiŖi ne zaman hayâli bırakırsa, ancak o zaman yeŖim taŖını gevherden ayırdedebilir” (II, 9, B. 108-110).

Vehim, insanı tehlikeli düşüncelere sevkeder, hiçbir hastalığı yokken onu hasta eder (III, 128, B. 1579). Hatta akıllı adamı bile delirtebilir (III, 124, B. 1550).

Kör adamın vehmi, gerçekliği olmayan, yalan ve hile mahsulü şeyleri, olan şey gibi görür ve aldanır (III, 5, B. 61).

İnsan, damağını vehmin zevkiyle çeŖnilendirir, kışın kardan testiler yapar, ama onların suya dayanıp dayanmadığını düşünmediği için aldanır (III, 57, B. 718, 720).

Mevlânâ, vehim ve zanını tikel akıl (*akl-ı cüz'*) ın âfeti olarak görüp, bunların vatanının karanlıklar diyarı olduğunu belirtir (III, 126, B. 1558). O, hayal ve vehmin insan üzerinde nasıl bir olumsuz rol oynadığını Ŗu örneklerle açıklamaya çalıŖır.

Bu nakıŖlar, bu hayal sûretleri, dağ gibi Halil'e bile zarar verdi.

Cömert İbrahim bile vehim âlemine düşünce, "Bu, benim Rabbimdir" dedi...

Yakîn yolunun bekçisi olan din ehli, bu hayal yüzünden, tam yetmiş iki fırka oldu

Yüz binlerce koskocaman gemi, vehim denizinde paramparça olmuŖtur.

(V, 217-218, B. 2649-2653, 2656, 2659-2660).

Yine Mevlânâ, vehmin yanıŖa sebep olmasıyla ilgili Ŗu örneği verip, sonunda uyarısını yapar.

Yerde yarım arŖın enlilik bir yol olsa, insan hiç vehimlenmeden rahatça yürür.

Fakat yüksek bir duvarın üstünde gitsen yolun geniŖliđi iki arŖın olsa, yine eğri büğrü gidersin.

Hatta gönlüne düşen vehim yüzünden belki de düşersin. Vehimden gelen korkuya iyice dikkat et de, vehmin kötülüğünü anla (III, 126, B. 1558-1561).

Mevlânâ, bilindiği gibi, vehmin kendi başına kalınca yanılabilceğini fakat aklın devreye girmesiyle bu kuruntusunun yersiz olduğunu belirtir (III, 291, B. 3570). O, dağ gibi akıların bile vehim deniziyle hayal girdabına gark olduğunu, yalnız yakîn erinin vehim ve

hayalden kurtulabileceğini, kaşının kılını yeni ay sanmayacağını söyler (V, 217-218, B. 2654,2657).

İnsanı yersiz korku ve endişelere sevkeden vehmi bırakmak, onun için ulu bir siper olur (III, 140, B. 1720). Zira bu korku ve endişelerin çoğu yersizdir ve aslı yoktur. Mevlânâ bu konuda şu örneği verir:

Uykuda kendisini mal sahibi gibi görür, çuvalını hırsız çalacak diye korkar.

Fakat kulağı çekildi de uyandı mı kendi korkusuyla alay eder (III, 214, B. 2640-2641).

r. Hiddet ve şehvet : Kişi kızınca, hiddetlenince ve şehvetine uyunca hatalara ve kötülöklere iyice açık demektir. Mevlânâ hiddeti ve kini, sapıklığın, kâfirliğin temeli olarak görür ve kızınca, hiddetlenince insanın yırtıcı canavarların kızgınlığını bile geçeceğini söyler (IV, 10, B. 116).

Kötü birer huy olan kibir ve kinin doğmasının sebebi şehvettir. Şehvetin yerleşip kuvvetlenmesi ise itiyat yüzündendir. Kötü huy, âdet edinilince kişide iyice sağlamlaşır ve yerleşir. Yerleşince de, ondan vazgeçirmek isteyeneye de insan hiddetlenir, kızar (II, 265, B. 3558-3559). Hiddetlenen insan ise daha çok hata yapar.

Hadi, Nemrut gibi savaş, havayı okla bakalım!

Hani Moğol askerleri gibi. Onlar da biri hastalandı mı ölmesin diye göğe ok atarlar ya, sen de atadur! (VI, 32, B.373-374)

Şehvet, insanı tuzağa düşürür, hataya sokar.

Rüstemin kellesi, kulağı yerindedir; sakallı, bıyıklı bir adamdır ama ayağını tutup onu kafese sokan tuzak, şehvettir (III, 66, B. 818).

İnsan, şehvetine uyunca kanadı dökülür, topal kalır; bir çok gerçekler ve güzellikler ondan kaçır gider (III, 173, B. 2136).

Mevlânâ, insanın şehvetini kontrol etmesini ister ve şöyle seslenir:

Benim gibi şehvet sarhoşluğundan kesil, bu sarhoşluğu devede seyret! (III, 66, B. 819).

Kanadını koru, şehvete kapılma da meyil kanadın seni cennetlere yüceltsin (III, 173, B. 2137).

s. Gerçeğe göz yumma : İnsan bir çok şeyi görür, bilir; özellikle kendisini ilgilendiren şeylere yakından eğilir fakat bazı gerçekleri de görmezden gelir. Mevlânâ insanın bu yanlış tutumunu şu şekilde dile getirir:

Her an kendini görür gözetirsen adaleti de görürsün, yüceliği de ey azgım.

Fakat perde altına girer, gözünü kaparsan senin bu göz yummanla güneş, işinden gücünden kalır mı hiç? (VI, 33, B. 383-384).

Gözün var ama anlayışın yok. Âdeta donmuş bir kaynak, bir et parçası.

Bunun içindir ki düşünceleri meydana getiren, bezeyen Tanrı, "Ey kul, anlayışlı bir sûrette bak" demektedir (VI, 173, B. 2180-2181).

ş. Kendini başkalarına göre ayarlama : Sürekli olarak başkalarının beğenisini kazanma sevdası, onların pohpohuna kanma da insanı, özellikle popüler olana başvurma yanlısına iter. Mevlânâ bu tutumu eleştirir:

Sen, halkın sana aferin, yaşa demesi, halkın takdir etmesi havasındasın! Halbuki canının boynuna bir kırıştir bağlamışsın (III, 182, B. 2240).

t. Yalana ve hileye aldanma : Yalana ve hileye aldanan, kendisini yanılttığı gibi, edindiği bu yanlış bilgi ve kanaatiyle başkalarını da yanıltır. Mevlânâ bu durumda onları şöyle tasvir eder:

Ey kötü kişinin yaltaklanmasına inanan, sözleri doğru sayan,

Sen bu habbelerden bir kubbe yapmışsın, ama o öyle bir çadırıdır ki ipleri pek kuvvetsiz,

Hile yıldırımına benzer, onun ışığıyla yolcuların yolu görmelerine imkân yoktur! (IV, 135, B. 1648).

Mevlânâ, tatlı sözlü olup da kendisi cahil olanın, dost bile olsa, sözlerine fazla güvenilmemesi gerektiğini vurgulayıp; bunların sözlerini eskimiş ve yillanmış zehire benzetir (VI, 115, B. 1431).

u. Taklit ve taassup : Mevlânâ kuru kuruya taklit edilen ve hazır bulunan bir şeyin değerinin iyi bilinemeyeceğini şu beyitlerle açıklar:

Dini babadan bedava bir miras olarak buldun da, onun için başını şükretmeden çevirdin.

Mirasyedi, mal kadrini ne hilsin ? Rüstem can verdi, Zâl bedava şeref kazandı (II, 29, B. 371-372).

Mevlânâ, bir şeyi körü körüne izlemenin kişiyi yanlışa sevkedeceğini, onu bilinçli bir şekilde ve tanıyarak yapmanın doğru olacağını belirtir:

Gerçi aklın, seni yücelere çekmekte; ama taklit kuşun aşağılıklarda yayılmakta.

Taklitten doğan bilgi canımızın vebalidir, iğretidir. Bizse o bizim

malımızdır diye oturup kalmışız.

Bu çeşit akıldansa cahil olmak daha iyi, deliliğe vurmak daha yeğ ! (II, 178, B. 2326-2328).

Taklitten arınmış nur gerek ki, onu, sözünü dinlemeden, işini görmeden tanısın.

Bu nura sahip olan, akıl yoluyla onun kalbine girer, nakdini görür, nakil ve rivayete bağlanmaz (II, 113, B. 1476-1477).

Mevlânâ, taklidi “her iyiliğin âfeti” (II, 38, B. 494) olarak niteler ve onun, insanı ne zavallı konuma düşürdüğü ile ilgili, bir tekkeye misafir olan bir sofinin eşeğinin başına gelen, uzun bir hikâyeyi nakleder ve hikâyeyi şöyle bitirir:

“Onların hepsi hoş hoş söylüyorlardı, ben de onların sözünden zevkle geldim, onları taklit ettim, bu taklit beni ele verdi. O taklide iki yüz kere lânet olsun! (II, 40-43, B. 514-564).

Akıllı adam delil ister. Bir şeye körü körüne inanmak ve yönelmek ahmaklık addedilir (IV, 228, B. 2845). Mevlânâ, muhakkik ile mukallit arasında çok büyük farkın olduğunu belirtip muhakkiki Davut’a, öbürünü ise sese benzetir (II, 38, B. 493). Ses kendisini duyamaz. Bilgisizlik, taklit ve zan ile yapılan bir iş, yanlış ve verimsiz olabilir (V, 109, B. 1302-1303), hatta ölümle bile sonuçlanabilir (VI, 249, B. 3148 vd.).

Mevlânâ taklitten kurtulup, kişinin kendi aklıyla bilinçli bir şekilde yol almasının gerekliliğini şu beyitleriyle çok güzel bir şekilde hatırlatmaktadır:

Gözün varsa kendi gözünle bir bak. Hiçbir şeyden haberi olmayan bir ahmağın gözüyle bakma.

Kulağın varsa kendi kulağınla dinle, duy. Neden sersemlerin kulağına kapılıyorsun?

Taklide uymaksızın bakmayı âdet edin, kendi aklını koru, onu düşün sen (VI, 264, B. 3342-3344).

Kısa görüşlü köhne anlayışların fikre yüz türlü kötü hayaller getirdiği (I, 221, B. 2762) ni söyleyen Mevlânâ, bir şeye sınıksız yapışmanın, bir şeyde taassup göstermenin hamlık olduğunu açıkça belirtmektedir (III, 104, B. 1297).

ü. Haset ve kibir : Mevlânâ, hasedi, dermanı bulunmayan bir hastalık olarak tanıtır. Hasetçi, bu duyguyla gerçeği görmez, görse de onu teslim etmez.

Hasetçiden başka bütün körleri tedavi et. Fakat seni inkâr eden hasetçiyi tedavi etme;

Hatta, sana haset eden ben bile olsam, bırak, can çekişip durayım, sakın can bağışlama.

Güneşe haset eden, güneşin varlığından incinen kişi yok mu?

Ah işte sana devası olmayan illet. O adam kördür, kör! İşte sana ebediyen kuyunun ta dibine düşmüş, kalmış bir kişi! (II, 86, B. 1126-1129).

Yine Mevlânâ, haset eden yoldaşın insanın zarar göreceğini söyler (I, 34, B. 431). O, kibrin de insanı hakikati kabul etmeye karşı frenlediğini (I, 260, B. 3246), dolayısıyla yanlış tutum sergilemeye sevkettiğini belirtir.

v. Tarafgirlik : İnsanın tarafgirlik, hiddet ve şehvetten şaşacağı (I, 26, B. 331), haliyle yanlış göreceğini söyleyen Mevlânâ, kasıtlı tutum ve tarafgirliğin ilmi aykırı bir hale sokacağını hatta onu zulme dönüştüreceğini önemle belirtir (II, 211, B. 2752).

y. Örnek ve önderden kaçınma : Kişi, kendisine örnek olacak, ona yardımcı olup yol gösterecek örnek ve önder kişilerden (ki başta peygamberler de buna dahildir) uzak durursa, hataya düşmesi daha çok muhtemeldir. Mevlânâ bunun gerekliliğini sıkça işler:

Kılavuzsuz yola gidene iki günlük yol, yüz yıllık yol olur.

Kâbeye delilsiz giden, bu başı dönmüş zavallılar gibi, zillete düşer.

Ustaya müracaat etmeksizin bir san'at tutan kişi şehre de alay konusu olur, köye de! (III, 47, B. 588-590).

Mevlânâ, ustasız iş yapmanın yanlış yol açacağını hatta bilgisizce iş yapıp candan olmaya sebep olacağını belirtip, bir sûfi olarak o, ustadan / üstattan kaçmayı devletten kaçma olarak değerlendirir (II, 199, B. 2591).

Nerde bir çıplak, bir yoksul görürsen bil ki bir kâminden kaçmıştır (II, 298, B. 2588).

O, kâmil bir önderi, dünyanın yanısıra, âhîret saâdeti için de gerekli görür:

Ten kazancında bir san'at öğrendin, din san'atında da bir el ur!

Âhîret için de bir san'at öğren ki, mağîret kazancını elde edesin (II, 199, B. 2592-2594).

z. Tabii ve fiziki engeller : Bu engellerin insanı yanıltacağı, yanlış yola sevkedeceği ile ilgili olarak *Mesnevî*'de şu beyitleri görmekteyiz:

...Gece ekseriya adamı yanıltır, başka şeyler gösterir. Herkes geceleyin gördüğünü farkedemez.

Hele bu gece hem karanlık, hem bulut var, hem şiddetli yağmur yağmada. Bu üç karanlık, adamı pek yanıltır....

Bu üç karanlık içinde eşeğin sıpasını tanıyan adam, güpegündüz dostunu nasıl tanımaz? (III, 53, B. 659-660, 665).

5- İşaret Ettiği Yanlılar

a. Formel ve içerik yanıları :

Dağıtılmamış orta terim (O.T):

Bu insanın elbiselerini soyan vezirin adı ne? Söyleyin bana! Onlar "Adı, Hasan" dediler.

Şair, ya Rabbi dedi, onun adı da Hasan, bunun adı da. Ey din Rabbi, yazıklar olsun; nasıl oluyor da ikisinin de adı bir oluyor? (IV, 101, B. 1235-1236).

Bu beyitlerde anlatılanlardan dağıtılmamış O.T yanı yapıldığını anlıyoruz. Bu, mantıksal form üzere kısaca şu şekilde ifade edilebilir:

Hırsızın adı Hasan'dır; (Dağıtılmamış O.T).

Bunun adı da Hasan'dır; (Dağıtılmamış O.T).

Bu da hırsızdır!

Çelişkiye düşme : Şu beyitlerde bir çelişki dile getirilmektedir:

Çıplak, elbisesinin eteğini kesecekler diye korkuyor ama çıplak adamın eteği mi olur ki kessinler!

Âlim de, bilgilerin yüz binlerce çeşidini bilir de zalim herif, kendisini bilmez.

Her cevherin haysiyetini bilir de kendi cevherine gelince bir eşeğe döner! (III, 213, 214, 215, B. 2631, 2633, 2647-2649).

Mevlânâ'nın şu beyitle anlatmak istediği red edilince de çelişki ortaya çıkmaktadır:

Güneşle yoldaş olana yarasa deme. Kendisine secde edileni secde eder bilme (VI, 252, B. 3189).

Yani yarasa ışıktan kaçır. Doğası gereği bir şeyle uzlaşamaz olanı, onunla birlikte görmek çelişkidir. Yine birisini hem kendisine secde edilen hem de secde eden olarak birlikte düşünmek çelişkidir.

Taksim :

Bir kişi, kamışları yere döşese, fakat örüp hasır yapmasa nasıl durur? Bir yel geldi mi alır, uçuruverir! (VI, 44, B. 522).

Buradaki uyarı bize, parçaların zorunlu olarak bütününün özelliğini taşıdığını sanma temeline dayanan taksim yanlışı³’ni hatırlatmaktadır. Zira,

Bir bütün olarak hasırı rüzgar dağıtamaz;

Öyleyse hasırın kendileriyle örüldüğü her bir kamış parçasını da rüzgar dağıtamaz!

şeklindeki bir çıkarım yanlıştır.

Yukarıdaki beyitte, aynı zamanda, fikirler, öğeler veya nesnelere arasında sağlam irtibatlar kurmanın gereğine de işaret edilmektedir.

Eş-sesli lafız : Şu hikâyede, fareye bir ders verirken devenin ağzından, eş-sesli lafız yanlışı yapılmış; bu yanlış farenin ağızıyla itirazla karşılanmıştır:

Bir farecik, bir devenin yularını çeke çeke giderken “ben ne yiğit ermişim!” diyerek gurura kapılır. Gide gide bir ırmağın kenarına gelirler. Deve fareye ders vermek için, “Sen benim kılavuzumsun, ne duruyorsun, ilerle!” deyince fare, suyun derin olduğunu ve boğulmaktan korktuğunu söyler. Deve, “Hele bir göreyim ne kadarmış bu su?” deyip hemen ayağını atar ve şöyle der:

- A kör sıçan, su, diz boyu imiş. A hayvanların kusuru, neden şaşırıydın?

- Fare, “Sana karınca ama bize ejderha! Dizden dize fark var.

Ey hünerli deve, sana diz boyu ama benim tepemden yüz arşın geçer” dedi (II, 264-265; B. 3436-3447).

Eş-sesli lafız yanlısının yapılaş yollarından biri de, farklı bağlamlarda ve düzeylerde farklı anlamları olan rölatif terimleri kullanmaktır⁴. Burada “diz boyu” terimi rölatifdir. Deve dizi ile fare dizi farklı ölçüdedir.

Noktalama : Noktalama yanlısının yapılaş yollarından biri de çift harfli bir lafız tek harfle göstermekle olur⁵. Aşağıdaki örnekte geçen “kuzzibá” kelimesindeki “z” nin biri atılarak okunduğunda anlamın değişeceği ve haliyle bu yanlısın yapılacağı anlatılmak istenir.

Peygamber bile ye’se düşünce kendilerine yalan söyledi, âyetini oku da bak

³ Emiroğlu, İbrahim, *Mantık Yanlısları*, s. 131.

⁴ Bkz. Emiroğlu, İbrahim, *Mantık Yanlısları*, s. 112.

⁵ Bkz. Emiroğlu, a.g.e., s. 134.

Bu âyetteki “*kuzzibû*- tekzip edildiler, onlara yalan söylüyorsunuz dendi” kelimesini şeddesiz “*Küzibû*- Kendilerine yalan söylüyorlar sandılar” tarzında oku.

Bu takdirde mâna şöyle olur: Peygamberler bile kendilerini aldandmış sandılar. Peygamberler bile kötü kişilerin ittifakına baktılar da şüpheye düştüler (III, 165, B. 2032-2035).

İlintisel olanı özsel olan yerine alma : İlintisel (*arazî / accidental*) olanı, halden hale geçebilen, değişebilen, âriyet bir şey olarak niteleyen Mevlânâ (II, 73-74, B. 960, 964-969, 976-977), bir pire için yepyeni kilimi yakmanın, sineğin verdiği baş ağrısı yüzünden günü zayi etmenin, Allah’ın ihsanı olan altının put şeklinde kalıba dökülüyor diye onun cevherini değersiz saymanın yanlışlığını vurguluyor (I, 232, B. 2890-2893) ki bunlar, araz yanlışına işarettir. Zira altının put şeklinde bir kalıba dökülmesi altın için ârizî bir sûrettir. Geçici olarak bulunan bir hal ve nitelik (put)î, özsel (altın cevheri) bir şeymiş gibi almak yanlıştır. “Terazide arpa, altınla arkadaş oldu diye arpanın da altın gibi kıymetlenmesi gerekmez (I, 243, B. 3020). Değersiz ve önemsiz şey (pire, sinek) ler önemli ve asıl olanın makamına geçirilmemelidir.

Aşağıdaki örneklerde Mevlânâ, ilintisel (*arazî*) olanı özsel (*zafî*) olanın yerine almamak gerektiğini işlemektedir.

Kimya ile uğraşmayı da araz bil, eğer o kimyadan bir cevher elde ettiysen onu getir.

Aynayı cilalamak da arazdır. Fakat bu arazdan tertemiz bir ayna cevheri meydana gelir.

Senin o köleyi övmen de arazdır. Sus, koçun gölgesini kurban etmeye kalkışma! (II, 73, B. 952-957).

İnsanın kalbinin/ gönlünün asıl, sözünün ise araz olduğunu belirten Mevlânâ, insanın özünü ve halini bir kenara atıp sadece sözüne bakmanın yanlışlığı üzerinde durur (II, 135, B. 1759-1761). O, göz sağlam olduğunda aslı / zafî olanı göreceğini, şaşı olunca ise bunu göremeyip ilintisel / fer’î olana takılacağını söyler (V, 142, B. 1709).

Neden olmayanı neden olarak alma (*False cause*) : Armut ağacına gerçekte olmayan nedenlerin yüklendiği *Mesnevî*’deki bir hikâye (Bkz. IV, 283-284, B. 3544-3557), bu yanlışta tipik bir örnek oluşturmaktadır.

Şu beyitlerde de aynı yanlışta işaret edilmektedir.

Gökyüzü ahvalini yeryüzüne kıyas ettiler, fakat bu kıyas, doğru değil; arada büyük bir fark var! (I, 274, B. 3425).

Damakları, gemden yaralanmıştı, tırnakları yol yürümeden incinmişti.

Demiyorlardı ki bu perişanlığımız gemden değil, üstümüzdeki sevgili süvariden (VI, 290-291, B. 3673-3676).

İsa'nın sarhoşluğunun Tanrı'dan, eşeğin sarhoşluğunun ise arpadan olduğunu bilmeme (IV, 217, B. 2691), nedeni tespitinde yanlış düşmektir. Bilgisizlik, taklit ve zan ile dolu olan ağlayış ile gerçek bir nedene bağlı olan ağlayışı ayıramama (V,109,B.1303-1304) da bu yanlış örneklerdir. Gerçek nedene inmeyip, neden olmayana neden olarak alanları Mevlânâ şöyle kınamaktadır:

Mutlak olarak söyleneni bazı kayıtlamalarla (veya tersi) söyleme (secundum quid): *Mesnevi'* de nakledilen şu olay'da Hıristiyan ve Yahudinin tekliflerinde mukayyed olan mutlak olarak alındığından bu yanlış yapılmıştır ki, Müslümanın diliyle onların yanlışını düzeltilmektedir.

Biri Müslüman, öbürü Hıristiyan, üçüncüsü de Yahudi olan üç yolcu bir konak yerinde yiyecek bulurlar. Hıristiyanla Yahudi toktu; bunu yarın yiyelim dediler. Müslüman ise o gün oruçluymuştu; akşam da yakındı ve helvayı akşam yemelerini teklif etti. Diğerleri bunu reddedince Müslüman şöyle dedi:

Dostlar, biz üç kişi değil miyiz? Bana razı değilseniz pay edelim.

Kime ne düşerse ister yesin, ister saklasın.

İkisi birden hayır dediler, pay etmeyi bırak. "Her pay eden cehennemdedir" sözünü duy.

Mü'min, buradaki pay eden, kendi hevasına uyup pay edendir, Tanrı için pay eden değil (VI, 191, B. 2402-2411) dedi.

Bunu mantıksal form içerisinde şöyle ifade edebiliriz:

"Her pay eden cehennemdedir" (Mutlak ve yanlış)

Kendi hevasına uyarak pay eden cehennemdedir. (Mukayyed ve doğru).

Uygun olmayan şeyleri te'lif etme: Bir tür konudışılık olan bu yanlış, "ne alâkası var ya hu! Alâkaya maydanoz!" diye şaşkınlığın dile getirebileceği bir uygunsuzluktur.

Mevlânâ, "hiç sarmısakla badem helvası yenir mi? diye sorarken (II, 88, B. 1148), birbiriyle uygunluk arzetmeyen şeyleri te'lif etmenin yanlış olacağına işaret etmektedir. Şu beyitte de, benzer bir uygunsuzluk dile getirilerek, bu tür bir yanlış işleyen kınanmaktadır:

Gölgeyi gündüz ararlar. Sense bulutlu gecede tutmuş, gölge aramaya çıkmışsın (V. 284, B. 3483).

Aşağıdaki alıntıda da Mevlânâ, bu tür bir yanlışlığın garabetini güzel bir şekilde dile getirmekte ve iyi bir ders vermektedir:

Birisi abdest bozduktan sonra temizlenirken “Ya Rabbi, beni cennet kokusuyla eş et” diye dua etti.

Birisi duyup dedi ki : “Güzel dua ettin ama deliği kaybetmişsin!

Bu dua, abdeste burna su verilirken okunulacak dua, sen burun duasını oturak yerini yıkarken okudun!

Hür kişi, cennet kokusunu burnundan duyar, hiç oturak yerinden cennet kokusu gelir mi? (IV, 179-180, B. 2221-2224, 2228-2229).

Şu örnekte de, yine, birbiriyle yakından alakası olmayan şeyler arasında irtibat kurmanın yanlış olacağı vurgulanmakta ve böyle yapmak şiddetle eleştirilmektedir.

Padişah elçisinin padişah cinsinden olması lazım. Suyla toprak nerede, gökleri yaratan nerede!

Kafamızda eşek beyni mi var ki sizin gibi bir sineği hüma kuşu ile bir turalım?

Hüma nerde, sinek nerde? Toprak nerde, Tanrı nerde? Gökteki güneşle zerrenin ne münasebeti var?

Bu münasebet, bu alâka, hiç akıllı adamın kabul edeceği şey mi?

Bu, bir tavşanın “Ben ayın elçisiyim, onunla eşim” demesine benzer (III, 222, B. 2734-2738).

Tartışılan konuyu bilmeme veya bilmezlikten gelme (*Ignoratio elenchi*): Mevlânâ'nın şu beytinde bu yanlışla işaret vardır:

Bunlardan yüz tanesini daha söylesem fayda yok; sen sağırsın, duyarsın da duymazlıktan gelirsin! (IV, 198, B. 2454).

İleti : *Mesnevî*'de kaydedilen şu hikâyede ileti hatasının işlendiğini ve bu tür bir hatanın ne tür sıkıntılar doğurduğunu görmekteyiz.

Anlayışlı, hal hatır, yol yordam bilen birisi bir sağıra “komşun hasta” diye haber verir. Sağır, kendi kendisine şöyle der: “Bu sağır kulakla ben onun sözünü nereden anlayacağım? Hasta olduğu için sesi de çıkmaz. Fakat mutlaka gitmem gerekir. Dudağımı oynar görünce ne dediğini kıyas yoluyla kendiliğimden düşünür bulurum”. Bu komşu, kıyas yoluyla tasarladığı cevapları düzüp, koşarak hastaya hal hatır sormaya gitti.

“Nasılsın” dedi. Hasta “Öldüm” deyince, dedi ki: “Çok şükür!” Hasta, bu sözden hiddetlendi, canı pek sıkıldı.

“Bu ne biçim şükür? O bizim kötülüğümüzü istiyormuş, anlaşıldı” diye düşündü. Sağır, bir sözdür, tasarladı ama yanlış düştü.

Sonra “Ne yedin? Diye sorunca hasta, “Zehir” dedi. Sağır “Afiyet olsun” der demez hastanın kahırılanması fazlalaştı.

Sağır, bundan sonra da “Tedavi için hekimlerden kim geliyor?” diye sordu.

Hasta “Hadi be, defol, Azrail geliyor!” diye cevap verdi. Sağır “Ayağı pek kutludur, sevin, neşelen!” dedi.

Sağır; şükür, böyle bir zamanda hal hatır sorup komşuluk hakkını gözettim diye sevinerek dışarı çıktı.

Sağır, eşekliğinden tamamiyle aksini sandı, ziyanın ta kendisi olan o işi kâr zannetti.

Hasta ise “Bu, bizim canımıza düşmanmış, onun cefa madeni olduğunu bilmiyormuşuz” diyordu (I, 269-270, B. 3360-3377)

Hakikate zıt varsayımlar: Hani derler ya “Teyzenin tenasül âleti olsaydı dayı olurdu!” (IV, 42, B. 511).

Bu örnekte olduğu gibi aşağıdaki örnekte de gerçekleşmesi imkânsız veya zor olan ve daha ziyade “Eğer.....” şeklinde başlayan içi boş temennilerin yanlışlığı vurgulanmakta ve sonunda gerçekçi olmak gerektiğine dikkat çekilmektedir.

Bir yabancı adam, acele bir ev arıyordu. Bir dostu, onu harap bir eve götürüp

“Eğer tavanı olsaydı benim yanı başımda ev sahibi olur otururdun.

Evde bir oda daha olsaydı çocuğun çocuğun rahat ederdi” dedi.

Adam dedi ki: “Evet, dostlara bitişik komşu olmak iyi, fakat “Eğer” de oturmağa imkân yok!”

Böyle yap ki “Eğer” illetine uğramayasın, “Eğer şunu yapsaydım, yahut bunu yapsaydım” deyip tereddüde düşmeyesin..

İhtiyar olsun, genç olsun... Herkes altın ister. Fakat herkesin gözü kalp parayı altından fark edemez ki (II, 56-57, B. 736-744).

Yanlış zan: Aşağıdaki beyitte yanlış zana işaret edilmiştir. Burada, aynı zamanda gelişigüzel genellemede bulunma ve konuyu fazla basitleştirme yanlışlarına da işaret vardır.

Eski ümmetlerin helâk olması, hep katı taşı, öd ağacı sanmalarındandır! (IV, 139; B. 1704).

Otoriteye başvurma: Mevlânâ şu beytiyle otorite (ced) ye başvurma yanlışına işaret etmekte ve böyle bir başvuruya kızmaktadır:

Sen bu sözü babandan duydun; taklitte aptallığından ona sarıldın (IV, 228, B. 2837).

Mizahı kötüye kullanma: Şu örnekte mizahın kötüye kullanıldığını görebilmekteyiz.

Hani şunun gibi: Bir adama konuk geldi. Adam, konuğun yaşını sormaya, ne vakit doğduğunu araştırmaya koyuldu.

Oğul dedi, kaç yaşındasın? söyle, saklama, anlat bakalım.

Konuk, on sekiz dedi, yahut on yedi, on altı. Yahut da kardeşlik, on beş!

Ev sahibi, hadi bakalım şaşkın hadi, biraz daha geri geri git de ananın rahmine gir! (VI, 91-92, B. 1114-1117).

b. Tutum Yanlıları

İnsan, konuşmalarıyla ve davranışlarıyla değerini, doğrudu mu yoksa yanlış tutum üzeri mi olduğunu az çok belli eder. Bu durumu Mevlânâ şu beyitleriyle dile getirir.

Aynen insanların canları da, onların işlerinden ve sözlerinden belli olur.

İnsanın canı, mertebe bakımından nasıldır, nicedir? O adam mü'min midir, kâfir mi, yoksa veli mi? İşinden ve sözünden anlaşılır (VI, 394 (Sultan Veled'in tamamlaması), B. 32-33).

Aşağıda sıralayacağımız tutum yanlıları, yukarıda değindiğimiz gibi, kendilerini daha ziyade konuşma ve davranışta belli eden yanlılardır. Fakat bu yanlıların çoğunun düşünceden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Yanlılara düşme nedenlerini sıralarken gördüğümüz acelecilik, tahammülsüzlük, hiddet, kendini başkalarına göre ayarlama, taklit ve taassup, örnek ve önderden kaçınma, tarafgirlik gibi hususlar, aşağıda sıralayacağımız tutum yanlılarına da dahil edilebilir.

Uygun olmayanı yapma: Tutum yanlıları içerisinde en ağır ve en dikkat çeken diyebileceğimiz bu yanlışla ilgili *Mesnevi*'de çok örnekle karşılaşmaktayız. Allah'ın, Resulü'nün, Kur'ân'ın istediği ölçülere uymama edebi terk etmektir; edebi terk etmek ise uygun olmayanı yapmak demektir. Bu konuda, örnek olarak, şu beyitleri nakletmek istiyoruz.

Ebu Cehl'in oğlu (uygun olanı yaptı) babasının yolundan gitmedi, felâha erdi.

Nuh'un oğlu (uygun olanı yapmadı) babasının yolundan gitmedi, felâkete girdi (I, 272, B. 3402).

Bir kimseye padişahın elini öpmek fırsatı düşer de o, ayağını öperse bu suçtur.

Her ne kadar ayağa baş koymak da bir yakınlıktır, fakat el öpme yakınlığına nisbetle hatadır, düşkünlüktür (I, 142, B. 1768-1769).

Sözle özüün birbirine uymaması: Aşağıdaki beyitlerde, halk karşısında ve Hakk'ın huzurunda insanın en çok prestij yitirmesine neden olan, bu yanlış tutum dile getirilmekte ve kınanmaktadır.

Sözü doğru söylemek, söze ait tanıktadır, ahdi korumak da işe ait tanıkta.

Söz tanığı eğri söylerse reddedilir, iş tanığı da eğri yürür, koşarsa yine reddedilir.

Sözde ve işte bir ayrılık olmamalı ki, bu tanıklığa kabul edilsin.

Çalışmanız ayrı ayrı; aykırılık içindediniz. Gündüz dikiyorsunuz, gece söküyorsunuz! (V, 24, B. 253-256).

Miskten bahsetme! Ağzından soğan kokusu gelmede, sırrını açığa vurmada!

Sen daima gülbeşeker yedim diyorsun ama nefesinden gelip duran sarmısak kokusu "yavelenme (saçmalama) be!" demekte! (IV, 145, B. 1775-1776).

Olduğu gibi görünmeme: Aslında olduğu, içten geldiği gibi davranmayıp, başka görüntüler takınarak ve rol yaparak hareket etmek yanlıştır. Mevlânâ aşağıdaki beyitlerde bu tür yanlışlığı dile getirmede; olduğu gibi davranmayanın foyasının kısa zamanda ortaya çıkacağını belirtmekte ve böyle davrananları kınamaktadır.

A uyuz çirkin köpek, hırsından, kızgınlığından aslan postuna bürünme. Aslan kükrer de seni sınar.

O vakit üstünde aslan sûreti olduğu, fakat hakikatte köpeklerin huylarına sahip olduğun anlaşılır.

Mihenk taşını görünce kalp akça gibi simsiyah oldun, üstündeki aslan nakşı gitti, köpekliğin meydana çıktı (III, 63, B. 787-789).

Ortama veya şahıslara göre davranma: Eğer kişi, içten istemediği ve uygun görmediği bir ortama uyuyor görünmeğe çalışırsa yahut sırf kişilerin hatırı için bir uygulamaya girişirse bu, yanlış bir davranış olacaktır.

Şu beyitte Mavlâna'yı, böyle bir yanlıştan çevirme gayreti içinde görmekteyiz:

Toprak yemeyi âdet edinmiş adama yumuşaklık göstererek toprak verme, şeker daha iyidir de! (IV, 305, B. 3819).

Şekilde kalma: Sırf şekle takılıp mânayı, içeriği, özü arkaplana itmek yanlış bir tutumdur. Mevlânâ şu beyitlerde bu yanlış tavrı dile getirmektedir. O, bu tavrın daha çok benlikten kaynaklandığına işaret edip, şekilden / görüntüden ziyade öz ve mânaya sarılarak güzel bir yol tutup, örnek olmayı tavsiye eder.

Bir adam, sakalla, hayayla (erkeklik beziyle, husyeleriyle) erkek olsaydı, keçinin de sakalı var, tüyü var. O da adam olurdu.

Halbuki o keçi, kötü bir kılavuz olur, kendisine uyanları ancak kasaba çeker, götürür.

Kendine gel de sakaldan vazgeç, kendine bir yol tut, bu benliği, bu teşvişi bırak... (V, 273, B. 3345-3349).

Apaçık şeylere karşı çıkmak: Vasat seviyede olan bir insan bile apaçık şeyleri hiç zorlanmadan kabul eder, onları teslim eder. Apaçık şeylere karşı çıkmak, temelinde inadin, gururun, önyargının, büyüklenmenin, Mevlânâ'nın ifadesiyle körlüğün, yattığı kötü bir davranıştır. Böyle davrananları Mevlânâ şöyle yermektedir.

Güneş söze gelse de "Kalk, gündüz oldu, yatıp durma" dese,

Sen de, "A güneş, şahidin nerede?" desen güneş, "Kör herif, Allah'tan kendine göz iste!

Apaydın gündüz vakti birisi mum arasa onun bu araması körlüğüne tam bir delildir.

Gündüzün "Gündüz nerede?" demek, kendi kendini rezil etmektir a gündüz arayan! (III, 221, B. 2720-2724).

Kızmak: Kişinin şehvetinin galebe çalması ve kızması akabinde o, büyük yanlışlar yapabilmektedir. İnsanın, güçlü olduğu kadar tehlikeli de olan bu özellikleri hakkında Mevlânâ şu örneği vermektedir:

Bir padişah, konuşma esnasında bir şeyhe dedi ki: "Benden bir şey dile".

Şeyh " Benim iki kulum var. Onlar hor, hakir kişilerdir ama ikisi de sana hükmederler, ikisi de emrederler" dedi.

Padişah "Bu söz hatalı bir söz. O iki kul kimler?" deyince şeyh "Birisi kızmak, öbürü şehvet" dedi (II, 112, B. 1465-1468).

Özeleştiriden kaçmak: Bu, insanın hatasını kabullenmesini ve onu terk etmesini zorlaştıran yanlış bir tutumdur. Akıllı kişi özeleştiride bulunarak, yanlışın kendisinden kaynaklanıp kaynaklanmadığını sormadan kaçınmaz. *Mesnevi*'deki şu beyitler bu hususa işaret etmektedir:

Rüzgâr, Süleyman'ın tahtına ters esti. Süleyman dedi ki: Ey rüzgâr ters esme!

Rüzgâr da ey Süleyman dedi, (önce kendini kontrol et) ters hareket etme; ters hareket edersen, benim tersliğime kızma! (IV, 154-155, B. 1897-1898).

Yine Hz. Süleyman'ın tacı eğrilir. O, eliyle tacını düzelttikçe tac eğrilmekteydi. O, tacını tam sekiz kere düzeltti ve "Ne bu eğrilik; eğrilme artık!" dedi. Tac da Süleyman'a "Önce sen (kendine bak) kendini düzelt; sen eğri isen beni yüz kere de doğrultsan, yine eğrilirim" dedi (IV, 155, B. 1902-1905).

6. Yanlışlara Karşı Korunma Yolları

Yukarıda işlediğimiz yanlışlara düşme nedenleri (örneğin zan, gaflet, manevi körlük, önyargılar, acelecilik, tedbirsizlik, tahammülsüzlük, hevâ ve hevese uyma, hiddet ve şehvet, taklit v.s.)ni hatırlayıp onlardan uzak kalmak, aynı zamanda, yanlışlara karşı korunma yolunda olmak demektir. Bunların yanısıra biz, *Mesnevi*'de, yanlışlara karşı korunmaya ve tedbirli olmaya işaret eden malzemeyi şu şekilde tespit ve tasnif ettik.⁶

- Bilgili olmak (I, 57, 83; II, 246; VI, 24, 397).

- Akli iyi kullanmak (II, 118; III, 13, 218, 230, 322; IV, 38; V, 117, 278; VI, 26).

- Mantık kurallarına uymak:

- Sebep-sonuç ilişkisini kurma (I, 151-152, 163, 225, 246, 250, 276; II, 1, 13, 76, 83, 85, 141; III, 78, 171, 257; IV, 23, 291; V, 171, 237, 317; VI, 106-107, 177, 234, 264, 291, 398).

- Bir şeyi yerli yerine koyma ve uygun tasnifler yapma (II, 22; IV, 232).

- Sağlam ve iyi ayırım yapma (I, 57; II, 58, 166; IV, 180; VI, 182).

- Uygun ilişkiler kurma (III, 236; IV, 160).

- Örnekleri iyi seçme (III, 227-228).

- Tanımlamalarda bulunma (III, 231; IV, 63; VI, 11, 14, 119, 125).

⁶ Biz, bu sıralanan hususları, D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde yayınlanacak olan, "Mevlâna'nın *Mesnevi*'sinde Yanlışlara Karşı Korunma Yolları" adlı makalemizde ayrıca işledik.

- İddiayı delillendirme (III, 193; IV, 228; V, I).
- Tümelden tikele gitme (I, 104, 111).
- Zıtları cem' etmeme (I, 104, 149).
- İyi arama ve araştırma:
- Metodik şüphe (II, 19).
- Akıllı, tedbirli ve uyanık olma (I, 239, 318; III, 18, 22, 179, 207; II, 212; IV, 266, 248, 270-272; V, 112, 261; VI, 352, 390; I, 78, 83, 85; III, 231, 285; IV, 38, 136; V, 64; VI, 110, 127, 289,329; III, 322).
- Bir şeyin aslına ve kaynağına inme (I, 62; V, 140; VI, 176).
- İşin sonunu görmeye çalışma (VI, 110, 118).
- Biçime takılıp kalmama (I, 56, 57, 121, 316; II, 78-79, 148, 278, 282; III, 46, 164; VI, 54-55, 76, 119).
- İradeyi sağlamlaştırma: (I, 57; III, 150; VI,113)
- Nefse uymama, onula mücadele etme (I, 62, 237, 274; II, 142; II, 59-60, 67, 68, 97)
- Şeytana uymama, onunla mücadele etme (III, 69).
- Sabırlı olma (I, 128; IV, 38).
- Benlikten kurtulma (V, 218).
- Özeleştiride bulunma (II, 37, 114; III, 181, 213; IV, 30, 154-155; VI, 249).
- Haddi aşmama (I, 129, 251).
- Dinlemesini bilme (I, 131).
- Sözü uygun ve yerinde söyleme (I, 122, 221; IV,b 264; VI, 101)
- Uygun olanı yapma: (I, 288; II, 115; I, 131; V, 27).
- Pratik çözüm yolu bulma (III, 111).
- Üstada ve örneğe başvurma (I, 57,151,164,236,238; II, 98, 152,155,265; IV, 45,139,164; VI, 323,325,327-328; VI, 397-398; III, 241).
- İstişarede bulunma (I, 84,86; II, 2,174; IV, 146,161; V, 17; VI, 206).
- Olgunsuzluğa karşı sabır (VI, 162).
- Özel tedbirler almak:
- Manevî güç kazanma (I, 150,170,230; II, 36; IV, 151,156; I, 22).

- Allah'a yönelme ve O'ndan yardım dileme (I, 170; VI, 395).

Sonuç

Mantıksal birikimle bakıldığında, bir sūfinin yazdıklarında bile mantıkla ilgili bir hayli malzeme bulunabilmektedir. Bu malzemenin tespitinin mantığı aktüel kılma, ilmî ve pratik hayata sokma açısından, önemli olduğu ortadadır. Zira hem yanlış kayma nedenlerinin, hem en çok yapılan yanlış çeşitlerinin ve hem de yanlışlara karşı korunma yollarının bilinmesi kişiyi çeşitli alanlarda sağlam, güvenilir ve verimli kılacaktır.